

Кравчук О. М., Ратушняк І. І., Мельник Н. М. Подолянин В. Приходько про українську еміграцію в Празі в лютому-квітні 1945 р. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників. Хмельницький, 2014. С. 370-377.

О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, Н. М. Мельник

ПОДОЛЯНИН В. ПРИХОДЬКО ПРО УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ В ПРАЗІ В ЛЮТОМУ-КВІТНІ 1945 Р.

У статті на основі щоденника подолянина В. Приходька показано становище, настрої та дії української еміграції у Празі в лютому-квітні 1945 р. Розкрито оцінки Приходьком розвитку міжвоєнної Чехословаччини, показано останні тижні німецької окупації Праги.

Ключові слова: В. Приходько, Чехословаччина, Прага, українська еміграція, Друга світова війна.

Введення в науковий обіг нових історичних джерел є одним з завдань історичної науки. Зокрема, до них відносяться документи і матеріали української еміграції міжвоєнного періоду, серед яких певне значення має щоденник Віктора Кіндратовича Приходька (31.01.1886 р.-7.02.1982 р.). Його життя та діяльність висвітлені в низці публікацій (О. Завальнюк і В. Стецюк, С. Калитко і О. Кравчук, О. Малюта, А. Трембіцький та ін. [1; 2; 3; 4; 6; 10; 11]). Чимало з його творчої спадщини опубліковано, окрім щоденника. Лише окремі уривки з нього побачили світ в українській газеті «Свобода» (США) [9]. Мета статті – проаналізувати записи щоденника В. Приходька, зроблені у Празі в 1945 р., що торкалися долі української еміграції наприкінці Другої світової війни.

В. Приходько народився в селі Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії у родині вченого-садівника. Отримав вищу юридичну освіту, працював в земських установах на Волині, слідчим Кам'янець-Подільського окружного суду. У грудні 1918 р. займав посаду завідувача Відділу судових справ Директорії УНР у Вінниці. В добу Центральної Ради очолював відділ освіти земства Поділля і губернський комісаріат з народної освіти [6, с. 620], у квітні 1918-липні 1920 рр. – Подільську губернську народну управу. Працював в еміграційних урядах УНР, Українській господарській академії в Подебрадах (тогочасна Чехословаччина) [5]. У роки Другої світової війни увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. У 1945 р. виїхав Західної Німеччини, у 1949 р. – до Нью-Йорку [11, с. 326].

В. Приходько є автором значної кількості суспільно-політичних праць, спогадів. Наприкінці Другої світової війни В. Приходько вів щоденник, названий ним «Великий

ісход». У ньому висвітлено події 1945-1947 рр. [7; 8]. Празька частина щоденника В. Приходька написана у лютому-квітні 1945 р. [8, с. 1-93] Машинопис щоденника з правками автора зберігається в архіві Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). Копію рукопису отримав директор Державного архіву Вінницької області д. і. н. Ю. В. Легун і люб'язно надав авторам статті. Цитати з щоденника В. Приходька подано зі збереженням мовних і стилістичних особливостей тексту.

На початку щоденника автор зазначив, що писати його «змусила» «величава панорама подій, що переходили перед очима сучасників в роках 1941-45, коли розгорталась глибоко - драматична картина другої світової війни... Річ була в тому, що у цій війні і в переплеті цих подій відбувалася десь у глибині, в підземеллі наша, українська, історія, наші, українські, змагання й намагання використати хід подій, для нашої національної й державної рації. Під цим оглядом робилось щось по цілій Україні ... і по столицях Європейських. Але робилось таємно, підпільно... І ось - бажання зафіксувати бодай щось із тих подій і наших змагань було причиною думки про Щоденник.»

Одна з провідних тем щоденника – доля української еміграції в Чехії з огляду на прихід Радянської армії. У записі 2 лютого 1945 р., В. Приходько відзначив: «... Прихід большевиків, - ось головна тема розмов тяжких дум української еміграції, що тікати треба, - це ясно кожному. Але куди і як? Ось майже нерозв'язне питання. Бо тільки, очевидно, треба в Західню Німеччину (Мюнхен/Нюрнберг), але ж туди йдуть утікачі, з усіх усюдів. Можна собі уявити, яка там ситуація житлова і харчова. Та ще й чужий край,- це не чехи, до яких ми за 20 років звикли і яких добре пізнали і де відчуваємо себе, як дома. Далі, - як утікати? Потягами їхати не дозволено, в кожному разі, потрібно різні перепустки: авт і коней нема. Залишається «per pides anostolorum». Але чи далеко так утечеш? Крім того є жінки, діти... ».

4 лютого 1945 р. Приходько вказав у щоденнику на політичну причину необхідності залишення емігрантами Чехії. Він твердив, що після поразки Німеччини, в Чехії утвориться новий уряд, який «безперечно ... буде під рішальним впливом Москви», яка «має безперечно готовий план що до російської та української еміграції...». При цьому автор відзначав пасивність українських емігрантів в питанні пошуку шляхів виїзду з Чехії. Пояснення цього знаходимо у записі від 10 лютого 1945 р.: «... люди за 20 літ спокійного життя у Празі та й за кордоном взагалі, обросли трохи сальцем, хоч і емігрантським, та непомітно обзавелись і майном: у того радіо, у того піано, а у того й те і друге. Особливо ж ... не хотять рухатись українці з провінції: лікарі, інженери і под. Вони вклали великі гроші у свої лікарські кабінети, придбали практику, оженились з чешками, і ті їм з повним переконанням нашіптують: «Куди хочеш тікати? Ніц тобі не станеться! Такі – руси - наші люди «словане». Це, тобі, не німці!»...».

17 лютого 1945 р. В. Приходько повідомив про бомбардування Праги 14 лютого, під час якого «було зруйновано і пошкоджено яких 300 будинків». «Кажуть, що є біля 2000 вбитих і біля 10.000 поранених». «Єсть жертви й серед українців. Передовсім одна – особливо зворушлива: загинула б. дружина прем'єр-міністра Уряду У.Н.Р. Ісаака Мазепи, лікарка Мазепова, в той час, коли вийшла на прогулянку з двома своїми внуками – хлопчиками 5 і 2-х років, які загинули разом з нею... Але сталося українцям під оглядом національним ще одне велике нещастя: налетом зруйновано Музей Визвольної Боротьби України. Майже знищено будинок, половина якого лягла, як купа грузу, а, головне, з усім тим перемішалися усі довголітні збірки Музею – документи, рукописи, справи, книжки, картини, скульптура і т. п. ... На щастя... бомба впала не на самий будинок, а в безпосередній близькості і розвалила його, так, що усе майно перемішано з камінням, цеглою, глиною і т.д. Буде не мала робота вибрати його звідти...». В. Приходько відзначив, що він «ніби передбачав, що з Музеєм щось може трапитись і ... років два тому докладну записку подав, що важніші матеріали мусять бути передруковані в трьох-чотирьох примірниках і зложені в різних місцях (в Чехах і закордоном)... ». Він планував подати «нову записку: оскільки Музей має гроші, щоби зобов'язав живих ще був цих послів У.Н.Р. написати свої спогади з 1917-20 р.р. Це в якійсь мірі винагородить втрату наших дипломатичних архівів і буде зафіксовано найважливіші моменти з нашого державно-політичного життя».

У щоденнику також показано важкі побутові умови життя української еміграції в Празі напарикінці світової війни. Зокрема, у записі від 20 лютого 1945 р. відповідним чином описано помешкання В. Олесь – вдови відомого українського письменника.

23 лютого 1945 р. він відзначив продовольчі труднощі в Празі: «... Правда, що нині переживаємо характерне явище війни – валютну інфляцію: у всіх багато грошей. Всі добре заробляють, але тратити нема куди. Не можна купити навіть шкарпеток чи сорочки, хоч теоретично, є на це право: одягові «пункти» чи , як кажуть чехи, - «body». Отже «body» є, але в крамницях нічого нема. Правда, «під рукою» можна купити, але за шкарпетки треба заплатити 200 корон («тверда ціна» – 4 корони), а за сорочку 1500-2000 корон («тверда ціна» - 50-70 корон)... Раніше, перед війною... була страшна дешевизна: за 200 корон можна було купити не одну пару, як тепер, а 100 пар шкарпеток, за 2000 корон – не одну сорочку, а 100 сорочок, а дуже добрих 50. Але за те перед війною покупна здібність широких верств народу була дуже обмежена: робітник задумувався, чи може з'їсти зайву «вуршуту» (ковбаска за 60 гелерів) або випити ще одну гальбу пива (1 корона 50 галерів). А що до покупців на інші товари, то за ними була справжня гонитва: всюди ходили та їздили хмари агентів від фабрик та великих магазинів, так звані по чеські «cestujci», себто подорожуючі торговці –

посередники, що пропонували за безцінь текстиль, взуття, меблі, килими, грамофони і т.д. та ще й в кредит на маленькі «сплатки». Між іншим, при великій безробітності й труднощах дістати посаду в б. Чехословацькій республіці чужинцеві, на шлях «cestujсі» стало багато наших укінчених інженерів, докторів прав та філософії й інших... Отже, я хочу тільки сказати, що перед війною існувала ота стагнація, економічний застій, безробіття, словом економічна криза, яка, властиво, й привела до війни». На думку Приходька, причиною кризи було те, що «у Європі її завинила безперечно Радянська Росія», 160 мільйонів населення якої перестало купувати товари у світі, а «Європа позбулась тих сирівців і продуктів, які мала з великої Росії і хлібородної України...».

У записі від 4 березня 1945 р. Приходько розповів про зустріч у церкві з відомим архітектором В. Січинським: «... З ним люблю зустрічатись, бо він – цікавий чоловік і завжди розповість щось нового. Секрет його в тому, що він увесь час працює науково, перегортає багато різних матеріалів, книжок, а тому завжди має щось свіжого. Нині оповів мені, що працює над словником українських мистців.

- Невже потрібний аж такий словник? Виявляється, що так, особливо, коли мати на увазі усіх тих мистців, що працювали, як «росіяни», «поляки» і т. д. Словник буде мати біля 7000 імені... Будуть подані дуже короткі дані про кожного мистця...

Взагалі – ж, на підставі вивчення матеріалів, висновок Січинського той, що «російське» мистецтво у великій, надзвичайно великій частині – створено українцями. Так само, як багато мистців, що пропали в польському морі, були українцями.

До цієї праці Січинський взявся тепер тому, що боїться за долю підготовчих матеріалів, щоб не згинули під бомбами. А ці матеріали він збирав ... протягом 25 літ, які прожив у Празі».

У записі за цей день, як і в наступних записах, В. Приходько писав також про переговори у Берліні Українського Національного Комітету на чолі з генералом П. Шандруком про створення української армії, яка мала взяти участь у бойових діях на радянсько-німецькому фронті. Водночас В. Приходько вказав на значні суперечки серед українських емігрантів з даного питання.

В записі від 17 березня 1945 р. наведено оцінки В. Приходька значення розвитку народу у власній державі на прикладі Чехословаччини [8, с. 46-49]: «... Що заздрю чехам – це їхню молодь: за 25 літ спокійного життя в самостійній державі, серед нормальних умов, вони виховали здорову, квітучу, повну сил і життя молодь – хлопців і дівчат. Ось тут, під боком, сидять вони, ці дівчата, - гарні, веселі, усміхнені, добре одягнені, гарно виховані. Їм по 18 – 20 літ, вони виростили під пильним і дбайливим оком своїх «maminek», вони вчасно їли й пили, вони, навіть в не заможних родинах, - дістали всі свої «бухти» і «кнедлики»,

дістали не раз «гусу» (гуску) і всі належні подарунки «на Ežiska» (на Різдо). Вони нормально перейшли, під доглядом не злих педагогів, свої «міщанки», гімназії та фахові школи і увійшли в життя в атмосфері громадянської свободи, чуючи вільну думку, вільне слово, пресу, літературу. Правда, наші українці закидають цій молоді «вигідність», «міщанство», «без'їдейність», але я з цим не погодився б. Правда, ця молодь мала усе і під оглядом політичним не мусіла ніби й мати якихось «ідеалів», за які, по нашому східньому і українському зразку, мала б «боротися» і «страждати». Під цим оглядом може їй і бракує «ідейности», але загально не можна говорити про розбещеність, зіпсутість чи деморалізованість чеської молоді. Цих хлопців і дівчат, що оце так безжурно «бавляться» у вас під боком в суботу в каварні, ви зустрінете в понеділок за машинками в канцеляріях, за пультами в крамницях, за буфетами в автоматах – і всюди вони – особливо дівчата – будуть з вами милі, ввічливі і веселі, жваво і з охотою виконуючи свою працю. Чеський народ – добрий, сердечний народ і його молодь завжди має охоту чи, як тут кажуть, «dobru vůľu» зробити вам все як найкраще...». Зазначені спостереження показують важливість розвитку молоді в атмосфері свободи в умовах демократичної Чехословаччини.

У зв'язку з цим, автор розмірковує над долею української нації: «І ось робиться надзвичайно боляче, коли згадаєш і порівняєш долю нашої, української, молоді. Молоді, що 25 літ жила в злиднях, не доїдаючи і не допиваючи, жила в атмосфері морального насильства, бачучи навкруги себе біду, жебрацтво та неволю. Правда, як говорять ті, що побували тепер при німцях на Україні, не зважаючи на все, «біологія» взяла своє; молодь, як та рослина, шукала всяких шляхів та стежок до сонця і таки й на Україні зустрічали наші люди усміхнених дівчат та дещо й хлопців. Але скільки молоді і яка молодь виховалась би в Україні, коли б Україна мала таких 25 років як мала їх Чехословаччина!». У наступних замітках В. Приходько підсумовує успіхи економічного розвитку Чехословаччини, які, на відміну від Радянського Союзу, були не декларованими, а реальними: «Взагалі, на прикладі малої Чехословаччини можна було переконатись, що значить, коли народ живе самостійним, незалежним життям, словом, коли є господарем на своїй землі. Який колосальний крок наперед зробила Чехословаччина в усіх ділянках життя: економіка, цивілізація, культура, побут. Досить сказати, що за цих 25 літ в Чехах поставлено принаймні ще третину житлових будинків, проти того, що було досі. А це значить, що люди дістали «жилплощадь», яка являється основою усього життя: люди стали жити в гігієнічних умовах, настала можливість женитись, мати дітей; майже всюди проведено електрику, ванни і т. д. і т. д. Про всі ці речі в Світах писали, галасували, обіщали – і майже нічого не зробили, а зруйнували й те, що було, а Чехи всього цього доконали без жадних фраз демагогії, а просто давши людям можливість вільно жити, дихати, працювати і проявляти ініціативу...». Причину негараздів

автор вбачає у більшовицькій владі, відділяючи її від російського народу: «Большевизм мусить бути знищений, а з тим прийде усе. Передовсім маємо подбати про «біологію», мусимо наповнити Україну – українцями, зібрати їх з усіх усюдів, - з концлагерів, з Сибіру, Туркестану, з російських тюрем, з еміграції, - обмити їх, нагодувати, напоїти, щоб народ віджив, ожив, відпочив фізично і духово, а тоді помаленьку прийде усе. Тому, після упадку большевизму я дуже боюся нової війни України з Росією і вважаю, що наша дипломатія, разом з дипльоматіями усіх поневолених Росією народів – поляків, фінляндців, естонців, латишів, литовців, грузинів і т. д. мусять ужити героїчних заходів, щоб встановити з великоросами якийсь мирний «modus vivendi»...».

У записі від 4 квітня 1945 р. В. Приходько торкнувся питання стану підрозділів німецької армії, що дислокувалися в Празі: «... А оце то вже зовсім лихий симптом кажуть, що тепер німецькі вояки часто не мають хліба. Десь тут під Прагою вони мають курси, і от коли побачать, що й чеські робітники сідають снідати, то зараз вояки біжать до цих з сигаретами і грішми і просять продати або виміняти хліба... А про одного німецького молодого вояка розповідають, що він побачивши хліб, розплакався! Що ж це таке! Невже при таких умовах ще можна й треба воювати?».

Найбільше Приходька турбувало майбутнє української еміграції на території, куди прийде Радянська армія: «Або що робиться з нашими українськими біженцями. Тепер все це устрімляється на південний Захід Німеччини, тікають усі від більшовиків зі Східної Німеччини. Але огляду на це на західній збиралось стільки люду, що нема що – а ні їсти а ні нема де приміститись. Тому... почали повертати біженців знову на Схід і в першу чергу біженці чужинців. Значить, - в пащеку більшовиків!

Отже, чи не вказує все це, що крайня пора кінчати цю війну й дати людям спокій? Але при одній умові: як кінчати, так кінчати все : кровопролиття, голод, помсту, безправство і т. д. Бо тут така історія: війна то кінчиться, але побідники - більшовики ще мають намір «розправлятися» із своєю еміграцією, біженцями, битими полоненими, невгодними громадянами нових своїх республік і т. д. Отже сотні тисяч людей перестануть гинути на полі бою зі зброєю в руках, а за те мільйони безборонних людей мають стати жертвою кривавого терору чи знущання й потопання усіх людських прав. Тому, на мою думку, усі ці кандидати на жертви – представники усіх народів і усіх держав мусять створити якусь «лігу», що підняла б акцію, в першу чергу перед англо-американцями, щоби кінець війни знаменував взагалі ліквідацію всякого кровопролиття, терору і знущання всюди там, де він мав - би бути наслідком цієї війни. Всякі апетити більшовиків та проголошення ідеологів апетитів еренбургів треба в корінні задушити. На місце звірства має прийти людяність, гуманність! Всякі форми невільництва, якими себе тішать більшовики а саме, що вони

будуть мільйонами вивозити німців на відбудову ССРСР – треба відразу осудити. Бо тут елемент знущання над людською гідністю. Економісти досі знаходили і далі знайдуть інші, достойніші і доцільніші, способи ліквідації війни».

6 квітня 1945 р. В. Приходько навів думку приятеля з цього ж приводу: «... І перспективи наші – драматичні. Підеш на право – загинеш від більшовиків, підеш на ліво – загинеш у Західній Німеччині від голоду, залишишся – посередині – у Празі, загинеш від чеських комуністів, ще таки прийдуть «рідні», радянські... Майте на увазі, що у них [чехів – авт.] уже давно дуже добре організована комуністична партія і все вже намічено. Ви здивуєтесь, скільки тут своїх «буржуїв», своїх «німецьких прислужників» і т. д. А нас українців, вони не люблять передовсім. Чомусь українець став у них синонімом – усього найгіршого – найгіршого. Передовсім, їм не подобається, що ми «proti gusu», що у них ідентифікуються з ворожістю до «slovanstva», по-друге, усіх нас вони рахують «германофілами», бо ми співчували німецькій війні з більшовиками... Пояснюй, доведь – нічого не вийде, в їхніх очах ми не маємо права на свій патріотизм. Вони ніколи не повірять і не зрозуміють, що нас, українців, вигинуло під більшовиками вдвоє більше, ніж є усіх чехів на світі (15 проти 7 мільйонів) і що ми маємо права когось любити чи ненавидіти... Вони знають тільки себе тільки свій вузький світ і вирішальний момент будуть дивитись лише з цього штандпункту...».

У Приходька своє розуміння майбутнього, те ж досить цілеспрямоване, головне – це зупинення поширення комунізму в Європі. Тепер він пов'язував це з твердою позицією не Німеччини, а Заходу: «... по нашим, українським простим міркуванням, Європа – коли б вона не була така дрібна й міщанська, якою є! – уже 25 років тому могла дати належного ляпаса більшовикам і заощадити Європі й світові чверть століття мирного життя й процвітання і заощадити собі оцю страшну війну. Знов тепер, коли англо-американці безпосередньо і негайно по цій війні дали ляпаса більшовикам, то зразу поставили-б Європу й світ в нормальні умови. Але вони цього не зроблять, вони будуть волочити справу, будуть чухатися, Європа східна і західна, а за нею інші країни будуть мучитись в корчах голоду, бідкування, хвороб, та безкінечного терору, аж коли вони, нарешті, замружені безпосередньо більшовицькою Європою, знов розкачають війну на п'ять років!...».

Запис щоденника за 11 квітня 1945 р. знову торкається питання евакуації: «... Моя господиня в якій наймаю кімнату і вона – ж відома українська громадська діячка Зінаїда Василівна Мірна, по праву жінки, - і то старшої, - трохи лаяла мене, що я не виявляв належної активності в справі евакуації українців з Праги перед більшовицькою загрозою. При тім вона радила зайти до готелю «Алькрон» на Штепанській вулиці, бо, як вона чула, там спинились 2 українці, яких уповноважив Український Національний Комітет у Берліні

зайнялись справою евакуації українських наукових установ та українців взагалі з Праги і Протекторату... Отож, по обіді, пішли разом [з М. Нагірним – авт.] до «Алькрону». Але тут уже зустріли цілу громадку українців. Виявилось, що уже рознеслось, що приїхав генерал та якісь уповноважені з Берліну і до готелю «посунули» українці «інформуватись». Отож, тут з'ясувалось, що «хахли», нарешті, розкачались і щось починають робити. Так, передовсім, зроблено розпорядження, щоб Український Університет, бувша Подебрацька Академія – нинішній Технічно – Господарський Інститут Позаочного Навчання, - а також Українська гімназія (що дає місце осідку в Моджанах, біля Праги) подали списки своєї професури... Далі довідався я, що евакуацію решти еміграції генерал Шандрук доручив до центру Українського Університету Орелецькому... Уповноважені мають старатись про різні перепустки, а головне - про вагони, - щоби можна було більш – менш зручно їхати... Отже, оповідають, що англо-американці еміграції не видають більшовикам, але за те пропонують виїхати з території Німеччини до Франції або до Канади... Отже тим, що згодились їхати до Канади, було дозволено взяти з собою 100 кг. багажу (коли не помиляюсь) і уже було видано на 12-тий день їжу – на час переїзду океану... До Канади англійці охоче супроводжують, бо землі там багато, а населення – дуже мало. За та кажуть, що небезпечно потрапитись до Франції, бо французи ніби – то таки видають Советам еміграцію...».

Також В. Приходько повідомив про склад нового чехословацького уряду і реакцію на нього в емігрантів: «Вчорашні часописи принесли... список членів чехословацького уряду, що має перебрати, коли Словаччина і Чехія буде звільнена від німців. Список дуже великий: виявляється, буде складатись уряд чуть не з 25-ти осіб. Склад дуже різноманітний: комуністи, соц.демократи, безпартійні і навіть дві духовні особи...». Далі вказано прізвища і посади. Приходько висловлює власні думки з цього приводу: «Словом, зі списку відчувається, що чехи хотіли формально задовольнити Москву, набираючи до кабінету комуністів та «лівих клерикалів», але фактично старались, щоб, по можливості, це були «свої», чеські, люди. Треба зазначити, що список влади призвів навіть до деякого вагання серед окремих українців: мовляв, може воно й не так страшно, може дасться якось «втриматись» і може не варто виїздити з насиджених місць кудись у невідоме на нову еміграцію... Але якби-то знаття, що разом із советським військом не втягне до Праги НКВД, яке зробить свою «роботу» ще до того часу, доки переберуть у Чехії владу «сальнові комуністи» і «levicove klerikaly»...».

13 квітня 1945 р. В. Приходько знову звертає увагу на ознаки розпаду «Третього рейху»: «... по Празі ходить маса німецьких жовнірів, погано одягнених, похилених, що втратили військовий вигляд і виправку. Наші люди, що мають око, пізнають в них російських салдатів з 1917 року, коли розвалився фронт і салдати дезертували, іздючи з

одного кінця Росії в другий, під претекстом, що вони «шукають своєї частини». Вони, мовляв, лежали в лазареті або десь були на відпустці, а тимчасом їхня частина кудись відступила і ото вони її шукають по всіх залізницях...

Взагалі ж сьогоднішня картина «великого паду» великої держави дає надзвичайно багато до роздумування. Особливо нам, старим політикам, що всі державні явища можуть сприймати свідомо, як «фахівці», порівнюючи та аналізуючи. Отож, ніколи не сміється проголошувати фальшивих засад, що йдуть всупереч з життєвою логікою, мораллю або збазовані на піску. А так було з націонал – соціалістичною ідеологією. Спочатку навіть не вірилось, що німецькі націонал – соціалісти розуміють гасло «Нової Європи» так елементарно і так грубо: що це терен і народи – нижча раса, над якою має панувати вища-німецька. Ця ідеологія і відповідна поведінка – груба, безоглядна, сперта тільки на силі, зачіпила людське почуття і гордість інших народів і привела до цього неславного кінця. Як казав один українець: ресторани, трамваї та клозети, на яких було написано – «Nur für Deutsche» («Тільки для німців»).

Про свої останні дні в Празі, евакуацію української еміграції звідти свідчать записи в щоденнику від 23 квітня 1945 р., зроблені в м. Сушіце, біля німецького кордону: «Це була божевільна неділя чи то десять днів, що відділяють мене від Праги і од останньої дати мого щоденника. Події котилися так швидко, що основна справа, яка цікавила пражську українську еміграцію, а саме – куди і як утікати од большевиків, з кожною годиною набирала більшої актуальности та нервовости. Люди відчували, що від слів треба перейти до діла і бігали від установи до установи, інформуючись, – як і що робити...». Коли «до Праги якраз приїхав Голова Українського Національного Комітету в Берліні ген. Шандрук», він «призначив доц. д-ра Орелецького... уповноваженим по евакуації українського громадянства з Праги... Орелецькому взявся допомагати член Українського Центрального (Галицького) Комітету інж. Мілянчик, що брав участь в евакуації українських громадян з Кракова та Відня і приїхав до Праги з Аугсбургу, себ-то з того району, до якого намічалось спрямувати нашу еміграцію. Я ж узявся допомагати Орелецькому...», «...мене переконала п. Зінаїда Мірна ... і я погодився виконувати якусь найскромнішу функцію в канцелярії... Орелецький і Мілянчик бігали по урядах, а я, на підставі того, що вони довідались, мав подавати інформації нашим громадянам. Але тут-то й довелося мені не раз дуже пошкодувати, що вліз я в цю історію. Передовсім Орелецькому і Мілянчику німецькі чинники заявили, що офіційно жодна евакуація Праги не проголошена, отже про евакуацію й говорити забороняється і тільки на їхні енергійні заперечення, що жива дійсність протирічить цим твердженням, знайдено було якусь компромісові формулу, що, мовляв, Український Національний Комітет, який має місце осідку в Аугсбургу, потребує для своєї праці науковців та різних фахівців. Тепер стало

питання – яка-ж установа видає перепустки на виїзд. І ось тут почалась плутанина... Чомусь сталося так, що центром цієї евакуації чи, вірніше, гарячки, став Український Університет. Люди безперервно приходили і відходили, а тут хтось це пустив про мене, що я якийсь «комісар по евакуації цивільного громадянства», і от можна уявити собі моє становище, коли мені треба було подавати людям зовсім непевні, неявні й невиразні інформації. Тоді то я не раз пошкодував, що із патріотизму чи з свідомості, що, мовляв, треба-ж чимсь допомогти, послухав п. Мірної і вліз в цю історію. На щастя, вона довго не тягнулась. В переговорах з німцями Орелецький з Мілянцем переконались, що нічого певного нема, що німецькі уряди навіть між собою не можуть порозумітись, що з вагонами справа безнадійна чи майже безнадійна і що кождий мусить діяти на власну руку. Тоді Орелецький і Мілянч у понеділок 16. квітня, рано поінформували про це українців, які зібрались в Університеті., зазначивши, що все-ж їм вдалося умовитись з N. S. Ця організація, назви якої я не знаю, буде видавати посвідки на подорож, а основну посвідку буде виставляти Українська Установа Довір'я, – Vertrauenselle, яка й буде в цих справах урядувати і подавати належні інформації. Тоді я з облегшенням констатував, що моя місія скінчилася і я своє урядування припинив... Тим часом, в Університеті – Голова Кураторії інж. Галька і один з урядовців – інж. Росіневич почали виявляти незадоволення, що справа відбувається в канцелярії Університету і перешкоджає нормальній канцелярській праці. Це була неправда і бюрократизм, бо, фактично, жадної якоїсь пильної праці там не провадилось, а головне – годі було вишукувати якесь помешкання для евакуаційної канцелярії, коли майже ціла українська Прага знала, що центр інформацій в Українським Університеті. Правда, мотив цього незадоволення був інший: багато з професорів Університету, переважно з огляду на старість, рішили залишатись на місці і вони не хотіли, щоб Університет був місцем «політики»... Так чи інакше, але вся ця евакуаційна гарячка відбувалася і підогрівалася різними відомостями, чутками і міркуваннями... Так, оповідали, що до Модржанської гімназії прибіг з Підкарпаття якийсь з її учнів і приніс новини з того краю. По його словам, усі тюрми на Карпатській Україні набиті селянами, українська інтелігенція утікла, а та, що не утікла, також сидить по тюрмах. Це – наслідок недовгого панування большевиків. Інший оповідав, як большевики увійшли до Братислави і до Відня. Населення, мовляв, радісно й урочисто їх вітали. Большевики розпорядились, щоби ці міста цілу ніч були яскраво освітлені. Після років затемнення, це робило велике вражіння. Народ в ту ніч увесь час перебував на вулиці, всюди гриміла музика і співи. Народ, мовляв, від радості просто на вулицях танцював. Над Братиславою маяли прапори – словацький і советський, над Віднем старий австрійський (не свастика), і, звичайно, теж советський. Розуміється, до цієї «радості» треба ставитись надзвичайно обережно, але що большевики майстрі улаштувати ці «народні радості» – це

давно відомо... І так у Словаччину увійшли війська большевицкі, мадярські, але також і польські, – очевидно ті, з яких большевики встигли зробити «польську советську армію». Увійшовши до Словаччини і відсвяткувавши урочисто й весело цю подію в столиці, війська ці зовсім інакше почали поводитись поза столицею. До Праги наїхало багато збігів-словаків, а також з'явилися і ті українські емігранти, що оселились свого часу в Словаччині. Вони одно згідно оповідали, що війська ці поводитись ганебно: в кожній хаті вимагали сала, м'яса, горілки, але цим не задовольнялись і насилували жінок і дівчат. Особлива трагічна доля була українців, де ці війська їх знаходили, а знаходили вони їх не мало, бо там перебувало багато збігів з Галичини. Тут усі ці три війська були одно згідні : советське військо мстилося за Україну, польське – за Галичину, мадярське – за Підкарпаття. Советські вояки розстрілювали («я тебе покажу самостійність!»), а мадяри, своїм звичаєм, вішали...

Ось в такій атмосфері довелося мені давати різні непевні поради що до евакуації... А що загальної української організації по евакуації нема, то українці почали діяти самотужки, групами, лаючи при тім ситуацію, себе та українську неорганізованість... Отже, – самотужки, так самотужки!». Далі Приходько описує свою втечу з Праги: «... 19. квітня 1945 року ми подались в нову еміграцію, ще далі на Захід... Хто-ж наповнив наш вагон? Була це публіка цілком випадкова, вагон не комплектувався під якимсь спеціальним кутом (напр. науковці чи письменники чи політики), але були це українські люди, що року 1945-го, під час великої світової хуртовини попали під колеса історії...». Приходько згадував, що «ми почали їзду, коли на залізницях почався вже порядний хаос, через те ніхто не думав чіпляти нас до пасажирських потягів, а чіпляти нас лише до різних ешелонів, ешелони-ж ці посувались надзвичайно помалу, і ми по 10-12 годин стояли на різних станціях, а то і в полі. Спочатку це було навіть цікаво, була весна, дерева в квіту, але так тягнулось лише два дні, а далі пішли дощі і холод, такий характерний для чеської весни, і настрої наш значно упав: було зимно, вогко, ми мусіли спати у вагоні на підлозі і вночі таки досить мерзли...». Після «всяких перепетій та інтервенцій, ми лише на 5-й день дотягли до станції Сушіце, зробивши раптом 140 кілометрів. Отже це все одно, що йшли-б ми пішки. На ст.. Сушіце ми рішили взагалі покинути наш вагон, бо з'ясувалося, що станція Клатов, куди лежав наш шлях, розбита бомбами і ми мусіли б чекати яких 4-5 днів, поки направляють колію, і то при умові, що на той час літаки знову її не знищать... Ось так зажили ми в Сушицях, ми, українці, по 25 літ тому подались на першу еміграцію, а нині, через ¼ століття, від того-ж ворога мусимо мандрувати ще далі на Захід, вглиб Німеччини, до чужого народу, мандрувати без певності, що лояльні англо-американські союзнички не видадуть нас агентам НКВД десь в Аугсбургу чи під Швайцарським кордоном.

А все-ж, не дивлячись на ніщо, ми їдемо з вірою, що большевизм таки упаде, що СРСР розсиплеться і Україна таки встане до життя, як вільний край, куди повернуться її сини й доньки, розкидані нині по цілому світі...».

Отже, щоденник В. Приходька містить особисті оцінки розвитку міжвоєнної Чехословаччини, роздуми автора про важливість незалежності для розвитку нації. Також змальовано останні тижні німецької окупації Праги та становище української еміграції, її настрої та дії в цей час, думки про майбутнє своєї Батьківщини.

Джерела та література:

1. Завальнюк О. Віктор Приходько і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 15. – К., 2003. – С. 31-36.
2. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 220 с.
3. Кравчук О. М. Чехословаччина міжвоєнного періоду в спогадах подолянина В. Приходька // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. До 95 р. заснування КПДУУ присвячується. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2013. – Вип. 20. – С. 251-256.
4. Кравчук О. М., Калитко С. Л. Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27-28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84-87.
5. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Українсько-чеські освітянські зв'язки в 1920-1939 рр.: освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213-227.
6. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) – К., 2008. – 840 с.
7. Приходько В. «Великий ісход». Щоденник. 1946 рік. Нью-Йорк, 1966. – 365 с. // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В. Приходька.
8. Приходько В. «Великий ісход». Щоденник. Рік 1945-й. Нью-Йорк, 1966. – 170 с. // Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – Фонд В. Приходька.
9. Приходько В. Сім літ тому... // Свобода. Український щоденник. Джерзі Сіті і Нью Йорк. Рік LX. Ч. 36. – 13 лютого 1952. – С. 2; Ч. 37. – 14 лютого 1952. – с. 2.; Ч. 38. – 15 лютого 1952. – С. 2; Ч. 39. – 16 лютого 1952. – С. 2.
10. Приходько Віктор // Енциклопедія Українознавства. II. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 2346.
11. Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917-1922 рр. // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917-1921 рр. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 315-330.